

УДК 332.132

Франів І. А.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій
Національного університету «Львівська політехніка»*

Franiv I. A.

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Enterprise Economic and Investments
Lviv Polytechnic National University*

ПРОДУКТИВНІ СИЛИ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ ТА ЧИННИКИ ЇХ РОЗМІЩЕННЯ

PRODUCTIVE FORCES WESTERN REGION OF UKRAINE AND FACTORS OF PLACEMENT

Анотація. У статті проаналізовано техніко-економічний потенціал Західного регіону України. Обґрунтовано принципи розміщення продуктивних сил. Представлено методологію визначення оптимальної кількості чинників розміщення продуктивних сил Західного регіону України. Визначено специфіку продуктивних сил Західного регіону України.

Ключові слова: розміщення продуктивних сил, регіональна економіка, чинники розміщення підприємств, просторова економіка, Західний регіон України, техніко-економічний потенціал.

Постановка проблеми. Розміщення продуктивних сил – динамічний процес, тісно пов'язаний із природними, економічними та соціальними умовами економічних районів та всієї країни, а також зумовлений особливостями територіального поділу праці, який склався історично. Основним структурним інструментом продуктивних сил є трудовий потенціал України, соціально-економічні проблеми її населення та рівень його життя. Основи ефективної діяльності господарства певної території або підприємства закладаються ще на етапі проектування просторової їх локалізації. Оптимальне розміщення підприємства щодо сировинних і трудових ресурсів, районів збуту продукції означає максимальне зниження витрат на виробництво продукції, що, зрештою, зумовлює економію затрат суспільної праці, низьку собівартість продукції у виробника. Отже, раціональне розміщення продуктивних сил є одним із найважливіших чинників зростання економічної потужності України [1, с. 16–19].

Як галузь економічної науки розміщення продуктивних сил ґрунтується на загально економічних законах.

Завданням її є постановка і вироблення теоретичних засад, необхідних для практичного вирішення завдань раціоналізації просторового розосередження населення і виробництва.

Предметом науки є просторова організація продуктивних сил, вивчення якої здійснюється на різних рівнях: населений пункт, низовий адміністративний район; область чи автономна республіка; економічний район; країна в цілому.

Найзагальнішим законом, що визначає характер розміщення продуктивних сил, є закон економії суспільної праці, згідно з яким найвища продуктивність праці забезпечується завдяки зниженню затрат праці на подолання просторового розриву між окремими елементами виробництва, за рахунок чого можна набагато збільшити обсяг перевезення готової продукції між виробником і споживачем.

Сучасне розміщення продуктивних сил певною мірою є результатом територіального поділу праці, зумовленого економічними, соціальними, природними та національно-

історичними особливостями окремих районів та їх географічним положенням [2, с. 17–23].

Теорія розміщення продуктивних сил потребує всебічного врахування інтересів суспільства як у цілому, так і його членів, зокрема збереження навколишнього середовища і природних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна наука почала ефективно досліджувати питання розміщення продуктивних сил наприкінці XIX ст. Теорії розміщення продуктивних сил як такої на той час не було. Однак розвиток економічної науки відбувся не тільки завдяки аналізу й узагальненню, а й через створення основ ринкової теорії розміщення виробництва. Тоді ж у всій повноті постало практичне завдання розміщення великого виробництва, вибору оптимального району розміщення підприємств залежно від джерела енергії, сировини, робочої сили, ринків збуту. Більш удалий вибір місця виробництва перетворився на важливу передумову отримання додаткової вартості. Саме з цього часу з метою підвищення продуктивності праці процес виробництва просторово розчленовується відповідно до наявності сприятливих природних, економічних, соціальних та інших умов на певних територіях. Одні з них мали значні запаси мінерально-сировинних ресурсів, інші – паливно-енергетичних, треті – водних, четверті володіли трудовими ресурсами тощо. У зв'язку з існуванням таких відмінностей окремі фази виробництва суспільного продукту диференціювалися в просторі.

У результаті випуск окремих видів продукції закріплюється за певними територіями країни, що мають для цього сприятливе поєднання природних, трудових та інших умов і ресурсів. Це позитивно вплинуло на розвиток і поглиблення територіального поділу праці як джерела і збудника мотивів у діяльності людей на конкретній території.

Територіальний поділ праці створив певний порядок у розстановці продуктивних сил та їхніх елементів (предметів праці, засобів праці, робочої сили) на території країни. У кінцевому підсумку він зумовив весь процес розміщення виробництва.

Поступово зростає певний практичний інтерес до причин, особливостей, методів розміщення продуктивних сил. У сучасних умовах найбільш актуальними є дослідження сутності розміщення продуктивних сил, аналіз змісту і взаємозв'язків його головних компонентів, вивчення характеру, особливостей становлення і розгортання процесів розміщення виробництва на різних територіальних рівнях [3, с. 31–33].

Західний регіон займає вагоме місце в економіці України, виробляючи близько 15% промислової та сільськогосподарської продукції. Тут сформувався індустріально-аграрний тип господарського комплексу.

Провідними галузями промисловості регіону є лісова, деревообробна, целюлозно-паперова, хімічна та нафтохімічна, машинобудування і металообробка, легка і харчова промисловість. Домінуюче місце в галузевій структурі промисловості займають машинобудування і металообробка [4].

Машинобудівний комплекс регіону представлений галузями приладобудування, електротехнічної, верстатобудівної, інструментальної та автомобільної промисловості, підприємствами хімічного, нафтохімічного, будівельно-шляхового та комунального машинобудування, електронної та радіотехнічної промисловості.

У регіоні є необхідні передумови для розвитку автомобусного, сільськогосподарського і підйомно-транспортного машинобудування на базі наявного науково-виробни-

чого потенціалу, а також за рахунок створення необхідних потужностей [4].

Розвиток промисловості будівельних матеріалів спирається на власну сировинну базу. У регіоні працюють підприємства з виробництва цементу різних марок, залізобетонних конструкцій і деталей, вапна, азбесту, цегли, кахлю, будівельного скла.

У Західному регіоні є всі види паливних ресурсів: нафта, природний газ, кам'яне і буре вугілля, торф, горючі сланці. Проте їхні запаси незначні або вичерпуються. Найбільші об'єкти паливно-енергетичного комплексу зосереджені у Львівській, Івано-Франківській та Рівненській областях. Це Рівненська АЕС, Бурштинська і Добротвірська ДРЕС.

Хімічне і нафтохімічне виробництво Західного регіону включає гірничо-хімічну промисловість (добування сірки, калійних солей), основну хімію, промисловість хімічних волокон, лакофарбову, хімічних реактивів, пластичних мас і виробів з них [5, с. 153–167].

Легка промисловість Західного регіону випускає різні види тканин, швейні, панчішно-шкарпеткові вироби, верхній і білизняний трикотаж, взуття та інші товари народного споживання.

Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для виробництва сільськогосподарської сировини сприяли розвитку в регіоні майже всіх підгалузей харчової промисловості: м'ясної, молокопереробної, цукрової, спиртової, плодоовочевої, борошномельної, крохмалопотокової, виноробної тощо. Розвиток агропродовольчого комплексу орієнтується на стабільне нарощування виробництва високоякісних продуктів харчування для задоволення потреб місцевого населення і контингенту рекреантів на базі підвищення ефективності використання агресурсного потенціалу, збалансованого розвитку всіх сфер і галузей АПК, упровадження найновіших технологій та екологізації агропродовольчого виробництва.

Природно-ресурсний потенціал Західного регіону забезпечує можливості для ефективного розвитку рекреаційної діяльності як у передгірських, так і на рівнинних територіях. Попит на рекреаційні послуги оцінюється в понад 4 млн. ос. на рік лише для потреб відпочинку і туризму (без урахування короткочасного). Разом із потребами в санаторно-курортному лікуванні на базі мінеральних вод регіону він оцінюється щонайменше в 6 млн. ос. на рік. Сумарна місткість рекреаційних об'єктів у 8–10 разів менша, ніж в аналогічних регіонах за кордоном. Не відповідають міжнародним стандартам умови сервісу, інфраструктурне забезпечення. У цілому рекреаційний потенціал регіону використовується на 10–12% [4; 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Пошук оптимального місця розміщення продуктивних сил є правильним тоді, коли вдало підібрано чи обґрунтовано чинники їх розміщення. Науковцями виділяється багато таких чинників, і кожен з них заслуговує свого місця [6, с. 54–70]. Проте спираючись на техніко-економічний потенціал, у тому числі й Західного регіону України, ці чинники потребують деякої модифікації у напрямі їх кількісного та змістовного обґрунтування.

Мета статті полягає у дослідженні впливу техніко-економічного потенціалу Західного регіону України на оптимальну кількість чинників розміщення продуктивних сил.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продуктивні сили певної території – це комплекс взаємозумовлених, локально зосереджених виробничих та обслуговуючих підсистем. Функціонуючи для задоволення регіональних і міжрегіональних потреб, підсистеми

утворюють єдину територіальну економічну систему, котра поєднує різні галузі виробництва, рівні управління, системи обміну, споживання, захисту населення, довкілля та ін.

Слід зазначити, що під час формування населених пунктів на територіях із низькими витратами виробництва мова повинна йти не про дешеву продукцію окремого підприємства, а дешевий «кошик продуктів», що характеризується певним їх асортиментом [7].

За умов становлення і розвитку ринкових відносин проступають певні закономірності у розміщенні продуктивних сил, які формуються в результаті взаємодії законів суспільного розвитку в просторово-часовому зрізі:

- доцільне, найефективніше розміщення виробництва;
- комплексний розвиток господарства регіонів;
- раціональний територіальний розподіл праці між регіонами і в межах їх територій;
- вирівнювання рівнів економічного та соціального розвитку регіонів.

Під раціональним, ефективним розміщенням виробництва розуміється всебічна економія витрат на виробництво продукції. Насамперед маються на увазі врахування всіх складників виробництва та споживання продукції, мінімізація витрат, пов'язаних із видобуванням, переробкою та використанням сировинної бази, з використанням трудового потенціалу регіону, енергетичними та транспортними витратами, наближенням до максимально об'ємних ринків збуту продукції. Особливо важливим тут постає питання комплексного і повного циклу виробництва.

Комплексний розвиток господарства регіонів ґрунтується на поєднанні наявної бази галузей ринкової спеціалізації та новітніх потреб провідних галузей виробництва та інфраструктури, в основі яких ураховується природно-ресурсний та демографічний потенціал регіону.

Необхідною умовою ефективного розміщення виробництва в умовах ринкової економіки є раціональний територіальний поділ праці між регіонами і в межах їх територій. Маючи різні за обсягом та рівнем розвитку економічні, природно-ресурсні та історичні умови й особливості, кожен регіон може формувати свою ринкову спеціалізацію економіки завдяки економічним зв'язкам, завойовувати ринки збуту. Територіальний розподіл праці та раціональна ринкова спеціалізація регіонів за організації ефективних економічних зв'язків між регіонами сприятимуть підвищенню рівня економічного розвитку, необхідному розширенню виробництва, підвищенню його ефективності.

За умови забезпечення ефективного розвитку економіки в обстановці формування ринкових відносин обов'язково знаходить своє втілення одна з найважливіших закономірностей – вирівнювання ступенів економічного і соціального розвитку регіонів, яка є важливим чинником прискорення темпів розвитку не тільки відсталих територій, але й країни загалом.

Поряд із закономірностями розміщення продуктивних сил велике значення мають і чинники розміщення – конкретні прояви просторового розподілу виробництва за певний період економічного розвитку країни. Чинники розташування виробництва є основними вихідними науковими положеннями, якими керується держава для здійснення своєї економічної політики. Правила розміщення продуктивних сил знаходить своє відображення і втілення на базі вивчення і використання досвіду і моделей розвитку ринкової економіки в окремих країнах. Нинішній рівень розвитку ринкових відносин дає змогу виділити в сучасному розміщенні продуктивних сил України, у тому

числі й Західного регіону, такі принципи [7]: наближення виробництва до джерел сировини, палива, енергії, районів споживання; першочергове освоєння і комплексне використання найефективніших видів природних ресурсів; оздоровлення екологічної ситуації, вжиття ефективних заходів для охорони природи і раціонального природокористування; використання економічних переваг міжнародного поділу праці, поновлення і розвиток економічних зв'язків із країнами близького й далекого зарубіжжя.

Наближення виробництва до джерел сировини, палива, енергії до районів споживання дає змогу розв'язати такі проблеми, як скорочення і ліквідація далеких, нерациональних перевезень, зниження витрат на всіх стадіях виробництва, підвищення економічної ефективності.

Особливо важливе наближення енергомістких виробництв до джерел палива й енергії, наприклад кольорової металургії (виробництва алюмінію, магнію) або галузей хімічної промисловості. До осередків сировини тяжіють матеріаломісткі виробництва: чорна металургія, важке машинобудування. Виробництво продукції галузей легкої та харчової промисловості приурочується до районів споживання, а наукомісткі галузі зосереджуються в районах, забезпечених трудовими ресурсами.

Для успішного і, головне, швидкого просування країни шляхом ринкових реформ особливо важливе значення має принцип першочергового освоєння і комплексного використання найефективніших видів природних ресурсів.

Однак поряд із максимально ефективним господарюванням потрібно дотримуватися принципу оздоровлення екологічної ситуації, здійснення ефективних заходів з охорони природи і раціонального природокористування. В умовах ринку в процесі розміщення і розвитку продуктивних сил у регіонах особливо гостро постають питання вдосконалення управління природокористуванням. Аналіз вітчизняного і закордонного досвіду показує необхідність комплексного підходу до вирішення питань ресурсного забезпечення виробництва та охорони довкілля. Особливу увагу необхідно надавати боротьбі з економічною безвідповідальністю за збитки, завдані природному середовищу, за випуск екологічно шкідливої продукції, за розтрачування природних ресурсів через їхню низьку вартість порівняно зі світовими цінами.

Природно-географічні чинники охоплюють якісну та кількісну характеристики родовищ корисних копалин, енергетичних, водних, лісових, земельних ресурсів, природно-кліматичні та природно-транспортні умови. Особливо важливий вплив цих факторів на розміщення галузей видобувної промисловості, гідроенергетики, галузей промисловості, що переробляють сільськогосподарську продукцію. Кількісна та якісна характеристики корисних копалин, їх фізико-технічні властивості, характер залягання визначають розмір підприємств, методи видобутку і рівень техніко-економічних показників (собівартість, продуктивність праці, фондо- і капіталомісткість, рентабельність тощо).

Демографічні чинники: чисельність населення та його розміщення, кількісна та якісна оцінки трудових ресурсів у розрізі областей і районів. Нерівномірність розселення зумовлює потребу розміщення промисловості відносно споживача готової продукції, а також оцінки мобільності населення для прогнозування його міграції з огляду перспектив розвитку економічних районів. Ефективне використання трудових ресурсів потребує розміщення виробництва у невеликих і середніх містах і обмеження нового будівництва – у великих. Демографічні фактори найбільше впливають на розміщення трудо- та наукомістких

галузей промисловості (приладобудування, інструментальної, радіотехнічної, електронної, електротехнічної галузей тощо). Розміщення підприємств цих галузей здебільшого залежить від наявності кваліфікованих кадрів.

Техніко-економічні чинники: науково-технічний прогрес, транспортні умови, форми суспільної організації виробництва. Вирішальне значення має науково-технічний прогрес. Його прискорення послаблює вплив природно-географічних і демографічних факторів. Упровадження результатів науково-технічного прогресу, особливо нових передових трудо- і ресурсозберігаючих технологій, знижує трудо-, матеріало-, фондо- і капіталомісткість, а це створює відносно однакові умови для прискореного розвитку продуктивних сил економічних районів, сприяє їхньому рівномірному розміщенню. Особливо велика роль у розташуванні виробництва належить хімізації, яка значно розширює можливості задоволення потреб підприємств у сировині та основних матеріалах, дає можливість економити натуральні види сировини, утилізувати відходи, а отже, поліпшити охорону навколишнього середовища.

Соціально-економічні чинники мають винятково велике значення в розміщенні виробництва. Вони повинні забезпечити подолання соціально-економічних відмінностей між селом і містом, промисловістю і сільським господарством, раціональну зайнятість населення, охорону природи, поліпшення умов праці і життя людей, розвитку освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, сфери послуг.

Істотний вплив на характер розміщення промислового виробництва мають форми його суспільної організації: концентрація, спеціалізація, кооперування і комбінування. Вдосконалення цих форм зумовлює зростання потужності підприємств, розмірів сировинних і паливно-енергетичних баз в економічному районі. Під час вирішення питань раціонального розміщення виробництва враховується і транспортний фактор: розвинена транспортна мережа в

районі, відстані перевезень, нераціональні зустрічні транспортні потоки.

На розвиток і розміщення продуктивних сил Західного регіону України великий вплив має геополітичний чинник. Західний регіон має дуже зручне географічне положення: близькість до країн Центральної та Західної Європи; наявність розвинутої транспортної мережі міжнародного значення; сусідство з Польщею, Білоруссю, Румунією, Молдовою, Словаччиною, Угорщиною.

Геополітичний фактор відіграє важливу роль у формуванні зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами Європи, Азії, країнами – членами СНД. Територія Західного регіону, як і територія всієї України, використовується для транзитних перевезень, що забезпечує певні валютні надходження.

Із розвитком науки і техніки дія окремих чинників розміщення послаблюється. Водночас посилюється дія інших факторів, тобто їх актуальність зростає. Так, упровадження трудозберігаючих технологій може послаблювати залежність окремих галузей промисловості від наявності деяких видів сировини.

Для нормального функціонування багатьох підприємств важкої промисловості, особливо машинобудування, на території Західної України вирішується складне завдання – створення багатьох виробництв, які б виготовляли комплектуючі («Леоні», «Фуджікура» та ін.). Виконання цього завдання потребує відповідного обґрунтування розміщення нових виробництв, що може істотно змінити сучасний характер розміщення продуктивних сил не тільки у Західному регіоні, а й в Україні в цілому.

Висновки. Таким чином, вивчення продуктивних сил та чинників їх розміщення Західного регіону України дає змогу оптимізувати кількість таких чинників, що, своєю чергою, призведе до знаходження вдалого місця розміщення планованого до спорудження підприємства.

Подальші дослідження стосуватимуться державного регулювання розміщення продуктивних сил.

Список використаних джерел:

1. Регіональна економіка та природокористування : [навч. посіб.] / А.П. Голіков (ред.), О.Г. Дайнеко, Л.О. Позднякова, П.О. Черномас. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
2. Пак Н.Т. Регіональна економіка: [навч. посіб.] / Н.Т. Пак. – Львів : Львівська політехніка, 2015. – 326 с.
3. Заблоцький Б.Ф. Розміщення продуктивних сил України: Національна макроекономіка : [посібник] / Б.Ф. Заблоцький. – К. : Академвидав, 2002. – 367 с.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил України до 2015 року. – К. : РВПС України НАН України, 2004. – 370 с.
6. Розміщення продуктивних сил (теорія, методи, практика) : [монографія] / Ю.І. Стадницький, А. Загородній, Т. Данилович [та ін.]. – Львів : Центр Європи, 2002. – 252 с.
7. Закономірності, принципи та чинники розміщення продуктивних сил [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://geografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/konstruktivna_geografija/zakonomirnosti_principi_ta_chinniki_rozmishhennja_produkktivnih_sil/80-1-0-1054.

Анотація. В статтю проаналізовано техніко-економічний потенціал Західного регіону України. Обґрунтовано принципи розміщення виробничих сил. Представлено методологію визначення оптимальної кількості факторів розміщення виробничих сил Західного регіону України. Визначено специфіку виробничих сил Західного регіону України.

Ключевые слова: размещение производственных сил, региональная экономика, факторы размещения предприятий, пространственная экономика, Западный регион Украины, технико-экономический потенциал.

Summary. In this article analyzes the technical and economic potential of Western Ukraine. Characterized principles of productive forces. Presented methodology to determine the optimal quantity of factors of productive forces in Western Ukraine. The specificity of the productive forces of Western Ukraine.

Key words: placement of productive forces, regional economy, factors of enterprise location, spatial economics, western region of Ukraine, technical and economic potential.